

Ulla Ekedahl har ett långt

förflutet som anställd vid Munksjö. När hon i slutet av 1990-talet tillsammans med några pensionerade kollegor inventerade fabriksområdet gjorde de mängder med fynd. Ulla Ekedahl såg dem så värdefulla att hon övertygade företagsledningen om att göra dem tillgängliga för fler. Det resulterade i uppdraget att bygga upp det som idag heter Munksjö museum, av många ansett som det finaste museet i Jönköping. Det är inrymt i en byggnad samtida med det första pappersbruket från 1862.

Här beskriver hon den intressanta historien om Munksjö och de båda män som skapade och byggde upp företaget till att bli Nordens största skogsindustri vid 1900-talets början.

Munksjö

– ett stycke skogs- och industrihistoria i Jönköping

1800-talet var en omvälvande tid i Sverige. Ångan, skogen och järnvägarna satte fart på utvecklingen. Befolkningen mer än fördubblades. Från att ha varit ett jordbruksland blev Sverige ett industriland. Jönköping förvandlades från en något avdankad knutpunkt till en sjudande industristad med skog och trä som bas.

UNDER DET DYNAMISKA 1800-TALETS BRYTNINGSTID KOM Jönköpings-sonen Johan Edvard ”Janne” Lundström, född 1815, att spela en stor roll för Jönköpings industriella utveckling. Han kallade sig själv alltid för Janne och var son till boktryckaren Johan Petter Lundström, omnämnd i Viktor Rydbergs dikt ”Träsnittet i psalmboken”. För att säkra tillgången av tryckpapper arrenderade fadern Stensholms Pappersbruk som låg strax utanför Huskvarna. Här kom den unge Janne för första gången i kontakt med papperstillverkning, som ju på den tiden – första halvan av 1800-talet – fortfarande var ett rent hantverk.

Janne Lundström var mycket begåvad och det var självklart att han skulle läsa i Uppsala. Sättet att bedriva sina studier speglade hans stora vetgirighet. När han hade stillat sin kunskapsörst i ett ämne hoppade han genast över till nästa. Examina var inget viktigt för honom. Efter fem år lämnade han Uppsala utan några akademiska meriter och återvände till födelsestaden Jönköping.

Janne Lundström var tekniskt intresserad. Redan under studietiden hade han tagit del av Erik Gustaf Paschs experiment med säkerhetständstickor. Det ledde fram till att han 1845, då han var 30 år gammal, startade Jönköpings Tändsticksfabrik och började tillverka säkerhetständstickor industriellt. Kort därefter anslöt sig också hans yngre bror Carl till verksamheten.

JANNE LUNDSTRÖM VAR ETT TEKNISKT SNILLE och entreprenör ut i fingerspetsarna – men som administratör var han sämre. Brodern hade däremot de egenskaper han saknade. Carl var en bra arbetsledare och kunde hålla ordning på ekonomin. Tillsammans kompletterade de varandra.

Efter bara några år hade bröderna utvecklat Jönköpings Tändsticksfabrik till stadens största industri. Det fanns också ett antal andra tändsticksfabriker i Sverige, men Jönköpings Tändsticksfabrik kom snart att också bli landets största.

JANNE LUNDSTRÖM BRUKAR KALLAS ”säkerhetständstickans fader” genom att vara den förste som massproducerade tändstickor med tändsatsen på stickan i stället för som tidigare i plånet. De senare var vådliga att använda och hade genom åren orsakat många bränder. Man övergick också från den vita, giftiga fosfor, till röd fosfor som är betydligt mindre giftig och inte kan självantända.

Verksamheten rullade på tämligen problemfritt och Janne Lundström började se sig om efter nya utmaningar. Han var inte nöjd med de trälådor som tändsticksaskarna paketerades i och började fundera på billigare alternativ. Han hade också

noterat att det i dagligvaruhandeln fanns ett växande behov av förpackningsmaterial. Det här var före påsarnas tid och papper på rulle att göra strutar av var en växande marknad. Den tekniska utvecklingen med pappersmaskiner hade samtidigt gjort det möjligt att industriellt tillverka papper också för andra ändamål än till att skriva och trycka på.

Efter femton år som tändsticksfabrikör bestämde sig därför Janne Lundström för att starta ett pappersbruk. Han planerade att inleda med

Janne Lundström var ett tekniskt snille och den som drog igång den skogsindustriella utvecklingen i Jönköping. Bild: Munksjö museum.

Säkerhetständstickorna från Jönköping gjorde snabbt ett segertåg över Sverige – och världen. Bild: Digitalt museum.

två pappersmaskiner. På den ena maskinen skulle tillverkas halmpapper och på den andra lumpapp.

Råvaran till papper bestod till mitten av 1800-talet fortfarande av insamlad lump av linne, bomull eller ylle. Tekniken att använda ved-fiber var ännu inte färdigutvecklad. Sveriges första pappersmaskin byggdes på Klippan 1831. Dessförinnan hade allt papper gjorts för hand. Efter ytterligare några år byggde även Lessebo, Grycksbo och Holmen pappersmaskiner. Den ökade pappersproduktionen ledde till att lumpen började bli en bristvara.

Men att anlägga ett pappersbruk och köpa in maskiner kostade pengar, mycket pengar. Trots sitt delägarskap i den lönsamma tändsticksfabriken, hade Janne Lundström svårt att få fram nog med kapital till investeringen. Han sökte därför en medfinansör.

UNDER EN STUDIERESA I TYSKLAND 1859 för att lära sig mer om halm-papperstillverkning, stötte han på Aftonbladets grundare, Lars Johan Hierta. Troligtvis kände de båda männen redan varandra, det industriella Sverige var inte så stort på den tiden. Hierta var ju inte bara tidningsman utan även en framstående industrialist. Bland annat hade han 1838 grundat Liljeholmens Ljusfabrik och därmed introducerat stearin-ljusen i Sverige. Dessförinnan hade det varit rykande talgljus som gällt.

Janne Lundström beskrev sina planer för Hierta som tänkte på idén och lovade gå in med 50 procent av kapitalet. Hiertas engagemang gjorde att Janne Lundström kunde köpa mark vid en av Jönköpings insjöar, Munksjön. Bygget av det nya bruket inleddes 1860 och två år senare rullade de båda pappersmaskinerna igång. Halmpapperet var grovt och styvt och lämpade sig till omslagspapper. Lumpappmaskinen producerade byggnadspapp. Här hade Janne Lundström sett en nisch. Pappan passade utmärkt som isolering och för att förhindra drag i den

I de här ganska anspråkslösa byggnaderna inleddes tillverkningen av säkerhetständstickor på 1840-talet.

Bild: Munksjö museum.

Lars Johan Hierta är idag främst känd för att ha grundat Aftonbladet, men var också en framstående industrialist.

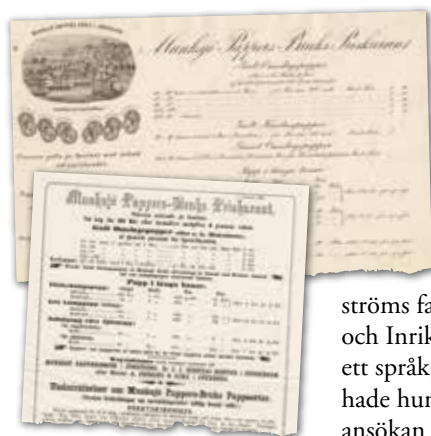

Munksjö fick stor

uppmärksamhet för sin takpapp och belönades med en silvermedalj vid tionde lantbruksmötet i Karlstad år 1862.

Bild: Munksjö museum.

tidens trähus. Därmed var förhydningspappen och väggpappen födda. Han utvecklade också en bra och billig takbeläggning genom att dränka in pappen med stenkolstjära. Produkterna visades upp på det stora lantbruksmötet i Karlstad år 1862 där de väckte berättigad uppmärksamhet och belönades med en silvermedalj. I pressen lovordades den nya takpappen som spåddes en lysande framtid. Så blev det också. Munksjö Takpapp blev en försäljningsframgång och ett begrepp redan från allra första början. Den salufördes i rulle och Janne Lundström myntade uttrycket "papp i långa banor", kanske en av Sveriges första reklamslogans. Den ditintills använda takpappen hade endast förekommit i form av tjärindränkta ark, som av naturliga skäl därför var krångligare och dyrare att sätta upp. Takpappen kom sedan att finnas kvar i Munksjö sortiment i över hundra år innan tillverkningen slutligen såldes till Höganäs.

Vackert designade

prislister från 1860-talet.

Bild: Munksjö museum.

ADMINISTRATION VAR SOM TIDIGARE NÄMNTS inte Janne Lundströms favoritsyssla. Han satte därför efter ett år in en annons i Post och Inrikes Tidningar där han sökte en kontorist som skulle svara "på ett språk, vilket som helst, nu levande eller dött". Janne Lundström hade humor och den som svarade på annonsen hade också humor, för ansökan var avfattad på gammalgrekiska. Sökanden var den 27-årige värmlänningen Knut Ottonin Ljungqvist, som också han hade läst i Uppsala. Det uppstod tycke mellan de båda männen. Janne Lundström, snillet och särlingen som helst löste tekniska problem och den utåtriktade, strukturerade Ottonin Ljungqvist kompletterade varandra.

Ottonin Ljungqvist fann snabbt en roll vid Munksjö Pappersbruk. Han blev oersättlig för Janne Lundström, som ju helst ville arbeta med tekniska lösningar och kom att vistas allt mindre på bruket. Verksamheten rullade på. Efterfrågan på produkterna ökade och ytterligare en maskin installerades. Men Janne Lundströms otålighet började ge sig till känna. Han tyckte han hade gjort sitt på Munksjö och letade efter nya utmaningar.

År 1869, bara sju år efter det tillverkningen av papper och papp inletts vid Munksjö, bad han Lars Johan Hierta om att bli utköpt. Denne gick med på affären under förutsättning att Ottonin Ljungqvist även i fortsättningen skulle sköta driften. Hierta, som satt i Stockholm, lade sig aldrig i den löpande verksamheten.

För att knyta Ottonin Ljungqvist ännu närmare till företaget föreslog Hierta honom att köpa in sig. Han erbjöd ett lån på mycket förmånliga villkor vilket gjorde att Ljungqvist kunde förvärva 1/6 av bruket. Bara tre år därefter dog Hierta. Hans änka erbjöd då Ottonin Ljungqvist att köpa hela bruket. Denne var dock tveksam, det var mycket pengar det handlade om. Men ett antal företagare i Jönköping ställde upp med lån vilket gjorde att affären kunde slutföras. Året var 1872 och Ottonin Ljungqvist var nu brukspatron vid bara 36 års ålder. För att markera händelsen planterade han en alm på fabriksgården.

Det rådde högkonjunktur i Sverige under de här åren. Nya tekniska innovationer såg dagens ljus och byggverksamheten blomstrade. Det var strålande tider för bruket. Efter bara några år kunde Ottonin Ljungqvist betala tillbaka lånen.

VID DEN HÄR TIDEN HADE DE KEMISKA massametoderna börjat slå igenom. Det öppnade för att tillverka papper av skogsråvara på ett helt annat sätt än tidigare. Vedfibrerna kunde nu friläggas med hela sin styrka i behåll, istället för som tidigare slipas sönder i slipstolar vilket gav ett mycket skört papper. Den begränsade tillgången på lumpråvara som tidigare hade satt ramarna för papperstillverkningen försvann. I det skogrika Sverige fanns det nu istället nästan ”hur mycket råvara som helst”. Med den kemiska massan kunde man tillverka helt nya och allt bättre kvaliteter. Men både massa- och papperstillverkning var så här i branschens barndom, ett ständigt experimenterande. En stor del av framgångar som Munksjö då nådde berodde på Ottonin Ljungqvists förmåga att anställa de främsta teknikerna i landet. Bland annat hade han knutit ett av de stora namnen inom den svenska massa- och pappersindustrins historia till Munksjö, Alvar Müntzing.

Denne bidrog starkt till att Munksjö i början av 1880-talet kunde börja tillverka natronkemisk massa och tillverka så kallat fidéle-papper, det vill säga en sorts kraftpapper.

Under Ottonin Ljungqvists kraftfulla ledning utvecklades Munksjö till att bli Nordens största pappersbruk.
Bild: Munksjö museum.

”Klosettpapper” i form av hopnitade, ganska blanka ark var en nymodig lyxvara som Munksjö lanserade 1882.
Bild: Munksjö museum.

Kraft | Flexibilitet | Styrka | Uthållighet

It's in our nature!

iamKraft®

NORDICPAPER

Munksjö var först med att tillverka ett papper som var så starkt att det gick att tillverka säckar av det. Så här presenterade man sitt kraftpapper på Baltiska utställningen i Malmö 1914.

Bild: Munksjö museum.

År 1882 lanserades också en helt ny produkt för Sverige – klosett-papper som det då kallades. Det var rektangulära pappersark sammanbundna av en ståltråd. Produkten sågs som en riktig lyxvara och fanns också i form av en bok, en så kallad fickbok. Den senare blev dock ingen succé. Munksjö kom sedan att tillverka toalettpapper ända in på 2000-talet då man sålde tillverkningen till SCA.

Ett ”misslyckat” massakok resulterade i ett papper som var starkare än något annat papper som marknaden tidigare sett. Det var ett emballagepapper lämpligt för att bland annat tillverka säckar av. Papperet blev känt under beteckningen kraftpapper. ”Swedish kraft” var en storsäljare både inom och utom landet i över 100 år.

I mitten av 1880-talet hade bruket vuxit ytterligare. Det fanns nu nio pappersmaskiner på Munksjö och bruket var Nordens största.

Man kan utan överdrift påstå att Munksjö blomstrade. Och pengarna flödade in till brukspatron Ottonin Ljungqvist och hans stora familj.

HUR LEVDE DÅ BRUKSPATRONEN PÅ MUNKSJÖ? Ett enkelt svar är – STORT. Han hade en stor familj och han hade utvecklat vidlyftiga vanor. Han hade träffat sin Ida redan då han kom till Jönköping. Hon var dotter till Janne Lundströms hushållerska. Ida födde 11 barn under loppet av 14 år. I slutet av den sista graviditeten drabbades hon av lunginflammation. Barnet, en son, föddes för tidigt och med några dagars mellanrum dog både mor och barn. Ottonin Ljungqvist blev ensam med en stor barnaskara, alla minderåriga. Men efter bara drygt ett år gifte han om sig med Idas kusin, Klara. Hans unga brud var 23 år, bara hälften så gammal som han själv. Klara födde i snabb takt fyra barn, men sedan blev det inte flera av medicinska skäl.

Familjen Ljungqvist bodde stort och flott. Redan när Ottonin köpte in sig i Munksjö började han bygga en villa inne på fabriksområdet. Den låg mellan kontoret och fabriken och han kunde på så sätt övervaka verksamheten från sitt hem. I takt med att både välståndet och familjen växte byggdes villan ut. Till sist rymdes inte hela den stora familjen så han lät bygga ett nytt hus, ”Novum”, intill huvudbyggnaden. Efter den sista tillbyggnaden i början av 1890-talet kom huset med sina tinnar och torn att likna ett mindre slott.

Munksjöns förhydningspapp gjorde stor succé och bidrog till att inneklimatet blev bättre i den tidens otäta trähus.

Bild: Munksjö museum.

Villan står kvar än i dag men tyvärr har alla tinnar, torn och verandor försvunnit under åren. Utvändigt ser den nu inte mycket ut för världen, men flera rum på insidan är i stort sett helt intakta. Stora matsalen, med plats för 120 gäster, och balsalen ser fortfarande ut precis som de gjorde på brukspatrons tid. I balsalen som invigdes av Oscar II år 1877 är takmålningarna med sina ornament bevarade.

De fester som hölls i villan var på en nivå som aldrig tidigare skådats i Jönköping. Ingen kunde bjuda så flott och så stort som brukspatron Ljungqvist på Munksjö. Ostron, gåslever, rysk kaviar och hummer stod ofta på menyerna som kunde innehålla 10–15 rätter. Och det bjöds alltid på de allra bästa franska vinerna. Sådana betingade ett pris av mellan sex och sju kronor per butelj – att jämföra med de tretton kronor som en arbetare tjänade under en 72 timmar lång arbetsvecka.

Några dagar före sin 60-årsdag år 1896 dog Ottonin Ljungqvist i sitt sovrum. Dödsfallet var inte helt oväntat, för han hade dragits med ohälsa under flera år. Troligtvis handlade det om cancer i tarmen.

Enligt egen önskan begravdes han inne på fabriksområdet, under almen som han själv hade planterat 1872, samma år som han blev ägare till bruket. Graven finns kvar än i dag. En svärson tog över ledningen för bruket under en övergångsperiod innan en extern ledare tillsattes. Några påläggskalvar inom familjen fanns inte.

VID SEKELSKIFTET 1900 KÖPTE MUNKSJÖ sina första skogsfastigheter för att säkra vedleveranserna. Det var totalt 6 000 hektar i Hook med omnejd. Även Hooks Herrgård ingick i köpet. År 1903 byggdes en sulfatfabrik

Ottonin Ljungqvist lät bygga en ståndsmässig villa inne på industriområdet åt sin stora familj. Den blev med åren allt större och till slut nästan slottsliknande.

Bilder: Munksjö museum.

Munksjö pappersbruk

var vid slutet av 1800-talet en prydlig anläggning i enhetlig arkitektur. I bakgrunden till vänster skymtar Jönköping.

Bild: Munksjö museum.

i Vaggeryd. Nästa stora förvärv gjordes år 1917 då järnbruket i Aspa vid norra Vättern, med tillhörande skogar i Tiveden på 15 000 hektar inköptes. Här byggdes 1927 en sulfatfabrik. Totalt kom Munksjö att äga cirka 21 000 hektar skog.

Ottonin Ljungqvists familj fortsatte att äga Munksjö Pappersbruk i ytterligare 20 år efter hans död. Men med tiden blev det allt svårare att konsolidera företaget med så många arvingar. Det var 15 vuxna barn inklusive en adoptivdotter och alla ville ha sin beskärda del av vinsterna. Ett bankirföretag övertog familjens ägande och noterade bruket på börsen år 1919. Företaget bestod då av Jönköpingsanläggningen med 10 pappersmaskiner, impregneringsfabrik, sulfatfabriker i Vaggeryd och Aspa samt ett skogsinnehav.

UNDER 1900-TALET FORTSATTE FÖRETAGET att växa med nya anläggningar och nya produkter. Men den djupa lågkonjunkturen på 1970-talet tvingade Munksjö att sälja skogarna för att stärka den näst intill obefintliga likviditeten. Minnesgoda läsare kommer kanske ihåg att Munksjö i början av 1980-talet var på gränsen att ställa in betalningarna, men räddades av en ackordsuppgörelse, det vill säga en frivillig nedskrivning av fordringar. Men en nyemission stärkte kassan och företaget lyckades överleva.

År 2016 inkorporerades Munksjö med den finska papperskoncernen Ahlström. Den nya konstellationen heter Ahlstrom Munksjo Oy. Därmed kan man säga att Munksjöns historia i Jönköping nästan hade nått vägs ände. Pappersmaskiner och förädlingsanläggningar har lagts ner eller sålts. Merparten av det ursprungliga industriområdet invid Munksjön har avyttrats. En helt ny stadsdel, Munksjöstaden, med 1700 lägenheter har vuxit upp på den forna industrimarken. Men en pappersmaskin finns kvar. På den tillverkas elektrotekniskt papper, ett isoleringspapper till transformatorer och högspänningskablar. Det är en papperskvalitet som lanserades redan år 1900. Tillverkningen har god lönsamhet. Papperet säljs till ett 50-tal länder och Munksjö är en världsledande leverantör. Troligtvis kommer de återstående fabriksbyggnaderna att finnas kvar under lång tid framöver. ■

Jönköping har bytt skepnad

Jönköping räknar sina anor till 1200-talet. Trehundra år senare lät Gustav Vasa bygga om det före detta franciskanerklostret till ett befäst slott. Jönköping hade då en viktig militärstrategisk betydelse genom läget i skärningspunkten mellan svenska och danska intressen. Men efter freden i Roskilde 1658 då södra Sverige fick sina nuvarande gränser, upphörde Jönköpings militära roll. Slottet fick förfalla och staden stagnerade.

Först under andra hälften av 1800-talet tog utvecklingen på allvar fart igen. Nu bland annat med skog och trä som bas. Staden är omgiven av vidsträckta skogar som tidigare främst utnyttjats av hyttorna i Tabergs bergslag och av de många småsågarna. Men vid den här tiden började "järnbruksdöden" göra sig gällande. En efter en tvingades hyttorna och stångjärnshammarna att lägga ned. Sedan de tystnat övertogs de kraftgivande fallen istället av träsliperier, massabruk och pappersbruk. Som mest kom det att finnas hela 16 massa- och pappersbruk i och omkring Jönköping.

Järnvägen hade nått staden år 1864 och via Göta kanal kunde man nå nya marknader i både väster och öster. Sedan den storskaliga tillverkningen av tändstickor inletts blev det brist på aspved i området och kanalen utnyttjades också för "import" av asp från främst Vänerlandskapen.

Livslängden för de träbaserade industrierna blev dock kort. De var små och saknade förmåga att hänga med i den snabba tekniska utvecklingen. Redan i slutet av 1910-talet var de flesta nedlagda. Men tändstickstillverkningen och Munksjö blomstrade tack vare kloka investeringar och sina efterfrågade produkter. Vid början av 1900-talet var Munksjö Nordens största pappersindustri. Förutom företagets återstående pappersmaskin är skogsindustrin idag ett minne blott. Jönköping är numera främst ett förvaltningscentrum och en utbildningsstad. Och vid både Munksjö och vid Tändsticksfabriken finns fina museer som minner om stadens skogs- och träförflutna.

Av Jönköpings skogs-industriella förflutna

återstår inte mycket. Istället har den utvecklats till ganska glassigt förvaltnings- logistik- och utbildningscentrum stärkt av det suveräna läget mitt i Götaland.

Bilder: Digitalt museum och Destination Jönköping.

